

**Yunanca Düşünce, Arapça Kültür; Bağdat'ta Yunanca-Arapça
Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu,**

Dimitri Gutas, tr. Lütfü Şimşek, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003. 240 s. ISBN:
975-8704-36-2

*Semabat ÖZGENÇ**:

İslam Medeniyetinin oluşumunu tetikleyen iç ve dış dinamiklerin İslam düşüncesinin teşekkülü içinde nasıl ve niçin hareket kazandığı ve geliştiği soruları bu döneme ait cevabı netleşmemiş sorular olarak hala önemini korumaktadır. Gutas'ın bu çalışması İslam medeniyetinin oluşumunda fikri oluşumların destekleyicisi olarak önemli bir yere sahip çeviri hareketinin sosyal, siyasal ve ideolojik nedenlerini araştırmayı amaçlıyor. Eser giriş bölümünün ardından iki ana başlıkta bölümleniyor. Çeviri ve İmparatorluk ana başlığı Çeviri Hareketini Hazırlayan Koşullar, Mansur Dönemi, Mehdi ve Oğulları Dönemi, Me'mun Dönemi alt başlıkları altında işleniyor. Diğer ana başlık Çeviri ve Toplum, Uygulamalı ve Teorik Bilginin Hizmetindeki Çeviri, Hamiler, Çevirmenler, Çeviriler, Çeviri ve Tarih alt başlıklarına ayrılıyor. Sonsöz'ün ardından ek olarak Arapça'ya Çevrilen Yunan Eserleri başlığı altında bir kaynakça veren Gutas Çeviri Hareketinin İslam Uygarlığı İçin Anlamı Konusundaki Çalışmaların Kronolojik Kaynakçası başlığı altında konuya ilişkin çalışmaların sıralandığı bir kaynakçayı da ekliyor.

Giriş bölümünde Gutas 8-10. yüzyıllar arasında yapılan çeviri hareketinin nesnelere olan Yunanca eserlerin konularını veriyor. Bunlar astroloji, simya, mistik bilimler, quadrivium konuları (aritmetik, geometri, astronomi, müzik teorisi), Aristo Felsefesinin bütün bölümleri (metafizik, etik, fizik, zooloji, botanik ve mantık) , askerlik sanatıyla ilgili yazılar, bilge söz derlemeleri, şahin terbiyeciliğine ait kitaplar. Bu hareketin incelenmesinde çevirilerle ilgili olarak

* SAÜ Sosyal Bilimler Ens. İslam Felsefesi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
s_ozgenc@hotmail.com

Arapça'nın önemine değinen Gutas, hareketin özelliklerini; iki yüzyıldan fazla sürmüş olduğunu, özel bir gruba ait olmadığını, destek gördüğü hamilerin var olduğunu ve toplumun yapısını yansıttığını ifade ederek veriyor. Çeviri hareketinin niçinine cevap ararken daha önce geliştirilmiş; kendilerini ilme adayan bilim adamlarının toplumun gelişimi için olan çabaları yahut birkaç aydın hükümdarın, hareketi bilgelik adına başlattıkları düşüncelerine dayalı teorileri çözümlenerek yetersiz olduklarını savunuyor. Bu noktada kendi çalışmasının, hareketin toplumsal ve tarihsel kökenlerini inceleyeceğini ifade ediyor. Yazar, Abbasi yönetiminin siyasal politikaları ve toplumun ihtiyaçlarını incelemeye, hareketin tarihteki yerini ve insanlık tarihi açısından önemini vurgulayarak başlıyor.

Yazar **Çeviri ve İmparatorluk** ana başlığı altındaki birinci bölümde *Çeviri Hareketini Hazırlayan Koşullar* alt başlığıyla öncelikle maddi koşulları ele alıyor. Mısır bölgesi, İran ve Hindistan bölgelerini özellikle tarım bakımından zengin bölgeler olarak değerlendiriyor. Yazar, bu bölgelerin fethiyle birlikte gelen zenginlik ve dağılımına işaret ederek, maddi refahın toplumun bütün sınıflarına dağıldığını vurguluyor. Fetihlerle birlikte ulaşılan bölgelerdeki entelektüel kesimlerin aralarındaki sınırların da kalktığına işaret ederek toplumun entelektüel yapısının çeşitliliğini görmeye çalışıyor. Farklı kültürlerin bir araya gelmesi, farklı dillerin konuşulmasına neden olmuş, yöneten-yönetilen ilişkisinde de kullanılan dil bu bağlamda farklılaşmıştır. Yazar Emeviler döneminde Yunan memurlar olması nedeniyle Yunanca'nın yönetim dilinde bir dönem kullanıldığına işaret ediyor. Toplumda Yunanca konuşan grupların varlığından hareketle bu grupların kültürlerine değinen yazar, bunların Yunan Ortodoks Hıristiyan kültürünü benimsediklerini belirtiyor. Kültürlerinin etkisiyle bu grubun dini kaygılar nedeniyle din dışı Yunan eserlerine bakışlarının olumsuz olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla Yunanca eserlerin çevrilmesinde bu grubun teşvikinin olamayacağına işaret ediyor. Bu eserlere yönelişin ancak devlet idaresinin isteğiyle mümkün olduğunu, bunun da Emevi döneminde gerçekleşmediğini hatırlatıyor. Irak'taki nüfus yapısını değerlendiren Gutas, burada Aramca, Farsça ve Arapça konuşulduğunu ifade ediyor. Abbasi idaresiyle birlikte Bağdat'ın kuruluşunun kültürel eğilimleri farklılaştırdığını ve Yunan bilimine bakışın değiştiğine işaret eden Gutas Abbasi dönemindeki çeviri hareketinin daha önce var olan çeviri çalışmalarının devamı olmadığını belirterek bir karşılaştırma yapıyor.

Gutas Mansur dönemini incelediği bölümde imparatorluk ideolojisi ve çeviri hareketi arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışıyor. Yazara göre Abbasiler'in

iktidara gelişlerinde katkıları olan grupların siyasal beklentileri doğrultusunda iktidarın uzlaştırıcı bir tutuma gitmeye çalışması söz konusudur. Bu ilişki Abbasilerin siyasal tercihlerini yönlendirmiştir. Yazar hareketin Mansur'la başladığını ifade ediyor. Bu dönemde çevrilen kitaplar arasında astroloji kitaplarının bulunması, yönetimde bulunan bazı İranlı aileler ve Bağdat'taki Farsça konuşan nüfusun varlığından hareketle Gutas Abbasi devlet ideolojisinde Zerdüştcü kültüre ait imparatorluk ideolojisinin etkilerini görmeye çalışıyor. Sasani kültürünün bilgiye bakışını ve dini bir amaç olarak kullanıldığını vurgulayan yazar, toplum içinde Hıristiyanlar ve Yahudilerin bu hareketi desteklediklerini, Arapların ise harekete İranlılar kadar ideolojik bakmadıklarına işaret ediyor. Siyasal ideolojiyi astrolojik tarih okuma çalışmalarıyla birleştirmeye çalışan yazar Sasani kökenli bu okumanın Abbasi yönetimi için siyasi meşruiyet amaçlı kullanıldığını, devlete yönelen muhalefetin bu yöntemle etkisinin azaltılmaya çalışıldığını ifade ediyor. Gutas bu okumayla Abbasi yönetimini göğün takdiriyle başa geldiğine ve Sasaniler'in bir mirasçısı olduğuna, Abbasilerin bir geleneğin devamı olarak gösterilmeye çalışıldığına işaret ediyor. Bağdat şehrinin şekli üzerinden yapılan değerlendirmeler, Eukleides (Öklid) matematik sisteminin kullanıldığını ve halifenin eski mirasa yoğun bir ilgisinin var olduğu mesajının verilmeye çalışıldığını ifade ediyor. Buradan Beytü'l-Hikme kavramını incelemeye yöneliyor.

Yazar Beytü'l-Hikme kavramının İran kültürüne ait bir kavram olduğunu, Sasani kralları için hazırlanan ve tarihi bilgi, savaş raporları içerikli yazıların bulunduğu eserleri kapsayan bir krallık kütüphanesi anlamında kullanıldığını ifade ediyor. Abbasi sarayında kurulduğu belirtilen Beytü'l-Hikme'nin, yaygın düşüncenin aksine çeviri hareketiyle ilgisi olmadığını, Sasani tarihi ve kültürü üzerine Farsça'dan çeviriler yapılan bir büro olduğunu, çeviri hareketiyle ilgisinin ise ancak teşvik edici bir rol olabileceğini iddia ediyor. Dolayısıyla Gutas'a göre Beytü'l-Hikme Yunanca'dan Arapça'ya çeviri yapılan bir merkez olma özelliğine sahip değildir.

Mehdi ve Oğulları ara başlığı altında Gutas Mehdi döneminde Aristo'nun *Topikası*'nın çevrilmesinin nedeni nedir? sorusunu sorarak dinler arası ilişkiler bağlamında gelişen diyalog ve söylemler çerçevesinde çeviri hareketinin uygulamalarının nedenini görmeyi amaçlıyor. Bu sorunun cevabını Abbasi devletinin siyasal uygulamaları içinde görmeye çalışan yazara göre, İslam'ın evrenselliği iddiasını dile getirerek yola çıkan Abbasiler, Mehdi döneminde çıkan sapkın ve dinden dönenlere karşı İslam dinini dayatıcı uygulamalarda bulunmuşlardır. Bunun sonucunda karşıt gruplar olan Maniheistler, Yahudiler

ve Hıristiyanlar harekete geçer. Hıristiyanların dinler arası diyalog çerçevesinde tecrübeli olmaları ve reddiye yaparken kullandıkları yöntemler halifeyi onlara karşı daha etkili yöntemlerin kullanılması gerektiği yönünde tedbir almaya götürür. Bu bağlamda cedel metodunun verildiği bir eser olan Topika Arapçaya çevrilmiştir. Teolojik tartışmaların İslam'ın ilk dönemlerinde siyasal ve toplumsal gelişmeler ilişkisinde geliştiğini, tartışmaların hilafet ve inançsızlık konularını içerdiğini ifade eden yazarın izlediği soru bu somut tartışmaların nasıl olup ta soyut teolojik tartışma boyutuna kaydığıdır. Yazar 'zendeka' kavramının İslam'a geçen aydın grupların bazı konularda dualist sistemlere başvurmaları neticesinde geliştirdikleri cevaplarla ilişkili olarak doğduğuna vurgu yapıyor. Örneğin kozmolojiyle ilgili konular teolojik tartışmalar bu ilişkiye konu olmuştur. Bunu takiben kozmolojiyle ilgili Yunan'ca kaynaklara ihtiyaç duyulmuş ve Aristo'nun *Fizik*'i de çevrilmiştir.

Me'mun dönemi çeviri hareketini iç ve dış politika bağlamında inceleyen Gutas Me'mun döneminin iç karışıklıkları ve merkezi otoriteyi güçlendirme çalışmalarını özetliyor. Buna göre Me'mun, siyasi amacına yönelik olarak Sasani siyaset ideolojisini kullanır. Mihne hadisesini merkezi politikayı din bazlı güçlendirme çabası olarak okuyan yazar, Me'mun'un halife ve entelektüel sınıfın otoritesine dayalı bir dini yargı odağı oluşturmayı hedeflediğini ifade ediyor.

Yazar çeviri hareketini Me'mun'un başlatmadığına dikkat çekerek bu hareketi nasıl kullandığına işaret ediyor. Bununla ilişkili olarak Me'mun'un çeviri hareketini Bizans'a yönelik bir siyaset olarak kullandığına işaret ediyor. Gutas Bizans'ın eski Yunan mirasına sahip çıkamaması sebebiyle felaketlerle karşılaştığı, akıl dışılığa yönelmesinin siyasal durumunu kötüleştirdiği yönünde mesajlar verdiğini vurguluyor. Aslında mesaj, Müslüman halka karşı çeviri hareketinin meşruluğunu kanıtlamaya yönelik bir amaç taşıyordur. Hareket Bizans'la aynı akıbeti yaşamamak için bir reçetedir.

Çeviri hareketinin iç politikadaki yerini inceleyen yazar Memun'un gördüğü Aristo rüyasıyla merkezi otorite ile entelektüel kesimin kontrolü arasındaki ilişkiyi görmeye çalışıyor. Rühayı Me'mun'un Mutezile yanlısı olması yönünde değerlendiren yazar, dönemin Kur'an ve Sünnet karşısında rey'in konumu tartışmalarıyla ilişkisini kurup, toplumda aklın otoritesinin sağlanması yönünde bir siyaset olduğunu savunuyor. Böylece toplumda felsefenin ve Aristo'nun otoritesi sağlanmaya çalışıldığını iddia ediyor.

Gutas *Uygulamalı ve Teorik Bilginin Hizmetindeki Çeviri* başlıklı bölümde çeviri hareketinin toplumsal nedenlerini incelemeye girişiyor. Toplumun yapısını farklılaşması ve pratik bilgiye ihtiyaç hissettiğini, bunun dışında oluşum

aşamasındaki felsefe ve bilimin teorik bilgi talep ettiğini ifade ediyor. Yazar bu amaçla astroloji, matematik, astronomi ve tarımla ilgili istekler doğrultusunda çeviriler yapıldığını ve bunlara ilave olarak pek çok Arapça eserin yazıldığına işaret ediyor. Yazara göre önceki eserler de daha doğru bir şekilde çevrilmeye çalışılmıştır. Mesleki eğitim amaçlı olarak devlet kademesindeki katiplerin eğitimi için matematik, geometri, cebir gibi alanlarda çeviriler yapılmıştır. Ayrıca simyaya ait çeviriler de yapılmıştır. Çeviri hareketine devlet desteğinin olması çevirilerin süreklilik arz etmesine neden olmuş, mevcut ilimlerde derinleşme ve incelemeleri artırmıştır.

Hamiler Çevirmenler ve Çeviriler başlığı altında yazar çevirileri destekleyen grupları ve aralarındaki ilişkileri belirlemeye çalışıyor. İlk grup Abbasi halifeleri ve ailesi, ikinci grup saraylılar, üçüncü grup devlet memurları, dördüncü grup ise bilginler ve bilim adamlarıdır. Ayrıca Abbasi toplumundaki etnik ve dini gruplar da hareketi destekliyorlardır. Çevirmenler ve çeviriler alt başlığı altında yazar çeviri yapanların ve çevrilen eserlerin özelliklerini veriyor. Pehlevice eserleri Müslüman olmuş İranlılar, Yunanca ve Süryanice eserleri ise kilise mensubu ortodoks Yakubi ve Nasturiler çevirmişlerdir. Arap bilimi ve felsefe geleneğinin geliştiği bu dönem Gutas'a göre çevirilerin acilen yapılmasına neden olmuştur. Bu çeviriler daha sonra gözden geçirilmiştir. Çeviriyi yapanlar maddi amaçlı olarak bu işi yaptıkları için daha sonraki dönemlerde kendilerini eğitime zorunluluğu duymuşlardır.

Çeviri Bütünlükleri ve İncelenmesi alt başlığı altında Gutas çeviri hareketinin yönünü belirlemede çeviri bütünlükleri olarak ifade ettiği dört gruptan bahsediyor. Bunlar Huneyn ve yardımcılarının çevirdiği eserler, Kindi ve çevresindekilerin çevirdikleri, Aristo'nun *Organon* çevirileri ve Eukleides'in eserleridir. Yazar bu grupların çeviri teknikleri ve tekniklerinin gelişiminin farklılık arz ettiğini ifade ediyor. Gutas çevirilerin çizgisel bir aşama takip etmediğini, her bir bütünlüğün kendi içinde gelişim gösterdiğine dikkat çekiyor.

Çeviri ve Tarih başlığı altında yazar çeviri hareketinin getirdiği gelişmeleri incelemeye çalışıyor. Çeviri hareketi iki yüzyıl sürmüş ve 1000 yılından sonra sona ermiştir. Bunun nedeni yazar hareketin Bağdat'ın merkezinden imparatorluğun geneline yayılmış olmasına bağlıyor. Çevrilen eserler artık toplumsal ve bilimsel özelliklerini yitirmiş, kendilerine ihtiyaç duyulmaz olmuştur. Bu eserlere karşı eleştiriler yazılmaya başlanmıştır.

Çeviri Hareketine Çağdaş Tepkiler alt başlığını iç ve dış tepkiler olarak ayıran yazar, Emevi kaynaklı eleştirileri dış kaynaklı ve siyasal amaçlı görüyor. Ayrıca Malikî hukukçular da bu eserlerin İslam'a zarar verdiğini iddia etmişlerdir. İç

tepkiler ise Bağdat'taki toplumun tabanını oluşturan farklı pek çok grubun ideolojik yaklaşımları ile ilgili olarak gösterdikleri tepkilerdir. Mihne hadisesini bu ilişkide yorumlamaya çalışan yazar politikanın tam tersi bir sonuç verdiğine işaret ediyor. Hadiseler çeviri hareketini etkilememiş fakat eğitim politikası üzerinde etkili olmuştur. Yazar onuncu yüzyıldan sonra çeviri hareketinin tamamlanmasıyla birlikte İslam hukukunun toplumda yer etmesi ile bazı çevirilerin müfredatın içine girdiğini ifade ediyor.

Gelecek Kuşaklara Miras alt başlığı altında Gutas İslam Ortodoksluğu kavramı altında İslam dünyasında Yunan bilimine karşı çıktığı yanlış görüşünü irdelemeye çalışıyor. Bu bağlamda yazar Goldhizer'in Hanbelilere ilkçağ bilimine karşı gelen akıl karşıtı imajını vermeye çalıştığını ve onun Ortodoks kavramıyla tam olarak neyi ifade ettiğini belirtmediğini vurguluyor. Goldhizer'in kastettiği dönemdeki felsefe ve bilim çalışmalarına ışık tutarak bu döneme ait Goldhizer'in iddialarındaki çelişkileri ortaya çıkarmaya çalışan yazar, Osmanlı okulunun çalışmalarına değinerek bilimsel canlılığın sürekliliğini göstermeyi amaçlıyor.

Yabancı Topraklardaki Miras alt başlığı altında Gutas çeviriye konu olan din dışı Yunanca eserlerin sekizinci yüzyılda Bizans ve İslam alemindeki durumunu incelemeye çalışıyor. Gutas bu dönemde yazılan Yunanca eserlerin yazı üsluplarını takip ederek dokuzuncu yüzyılda farklı bir el yazısıyla çoğaltıldıklarını işaret ediyor. Bu dönemde Bizans'ta bu eserlere yönelik ilginin nedenini inceleyen yazar Bağdat'ta din dışı Yunanca eserlere olan ilginin Bizans'ta bilindiğini iddia ederek Bağdat'ta çevrilen eserlerle, Bizans'ta çoğaltılan eserler arasında ilişki kurmaya çalışıyor. Bununla ilişkiyi bir tablo yardımıyla vermeye çalışıyor. Yunan yazıcıların, Bizans'ta rağbet görmeyen eserleri Bağdat'a taşıdıklarını iddia ediyor. Çeviri hareketinin maddi cazibesinin bu eserlerin Bağdat'a gelmesini kolaylaştırdığını ifade ederek Bizans-Bağdat ilişkisini çeviriler bağlamında görmeyi deniyor.

Sonsöz'de yazar eserin ona sahip olan toplumla onu çeviren toplum için farklı bir alanı ifade ettiğine değiniyor. Medeniyetler arası bilgi akışı ve bu akışın sürekliliğinin görülmesinin ana gaye olduğuna vurgu yapan Gutas oluşan her bir kültürün zaman ve yerinin niçin o ana ve yere has olduğunun nedenlerini bulmak için kitap içinde değinmeye çalıştığı ayrıntılar ilişkisinde anlaşılabilirliğine işaret ediyor. Sosyal, siyasal ve ideolojik nedenlerin bu ayrıntıları gizlediğine ve bunların gözden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapıyor. Uluslararası büyük bir görevi yerine getiren hareketin, düşüncenin medeniyetler arasında nasıl aktarıldığının güzel bir örneğini verdiğine işaret ediyor.

Gutas kitabın sonunda *Arapça'ya Çevrilen Yunan Eserleri* başlığıyla verdiği ekte, konuyla ilgili araştırmalara kaynaklık edebilecek bir de kaynakça veriyor.

Gutas'ın çalışmasını İslam Düşüncesi kaynaklarının tespiti konusunda önemli bir yere sahip olan Çeviri Hareketinin incelenmesine özel bir katkı olarak değerlendirilebiliriz. Özellikle dönemin tartışma konularının tespiti adına önemli veriler sunduğunu ifade edebiliriz. Beytü'l-Hikme'nin çeviri hareketinin merkezi olarak kabul edildiği yaygın düşüncenin aksine, sadece bir büro özelliği taşıyan, sarayın küçük bir birimi olarak değerlendirmesinin konuyla ilgili önemli bir farklılaşma olduğunun ifade etmek gerekir. Beytü'l-Hikme'nin işlevi noktasında bu derece bir farklılaşma yazarın döneme dair yaptığı siyasal okumayla anlamlı kılınmaya çalışılıyor. İddianın değerinin tespit edilmesi adına her iki görüşün, kaynaklar temelinde bir karşılaştırmaya tabi tutulmasını tavsiye edebiliriz. Hareketin başlama nedenlerinin tespitinde sunduğu siyasal ilişkiler de özel bir değerlendirme konusu olabilir. İşaret ettiğimiz bu noktalar bağlamında eserin konuyla ilgili yapılacak diğer çalışmalar için önemli bir veri tabanı sunduğunu işaret etmek yerinde olur.